

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПРОДУКТИВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ ВЧИТЕЛІВ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ, КРИТЕРІЇ ТА РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ

УДК 378.147

А. Р. Зубрик

Завданням вищої школи є підготовка висококваліфікованих, продуктивно і творчо мислячих спеціалістів, що вільно орієнтуються у світовому інформаційному просторі, мають необхідні знання та навички для пошуку, опрацювання і збереження інформації засобами теперішніх інформаційних технологій, а також відбору її основних положень та ідей.

Продуктивне педагогічне мислення є активним, організованим процесом, спрямованим на розв'язання проблеми, досягнення цілей та розуміння інформації і людей, воно активізує творчу мовленнєву діяльність, сприяє формуванню незалежних суджень і розумінню інформації. Проблеми розвитку продуктивного мислення досліджували М. Вертгеймер, Дж. Гілфорд, У. Джемс, Дж. Дьюї, Л. Засєкіна, З. Калмикова, Дж. Чаффі та інші. С. Гончаренко, О. Губенко, В. Роменець розглядали у своїх наукових працях педагогічне мислення.

Мета статті – розглянути психолого-педагогічні умови та модель формування продуктивного педагогічного мислення майбутніх учителів гуманітарних дисциплін, удосконалити його критерії та визначити рівні сформованості продуктивного педагогічного мислення майбутніх учителів гуманітарних дисциплін.

З метою визначення педагогічних умов, сприятливих для формування продуктивного педагогічного мислення, розглянемо, що важливим фактором творчої діяльності та формування продуктивного педагогічного мислення майбутніх учителів гуманітарних дисциплін є мотивація як сукупність рушійних сил, які спонукають людину до певних дій [1]. Згідно з З. Калмиковою, мотивація розуміється як джерело активності і спрямованості людської поведінки, у тому числі і діяльності щодо отримання знань [4].

Характер мотивації використання продуктивного педагогічного мислення у майбутніх учителів гуманітарних дисциплін залежить від змісту цілей, якими керується студент, та потреб, які він усвідомлює. Другою ознакою такої мотивації є її предметна вибірковість або спрямованість, яка вказує на те, який зміст навчального матеріалу, способи дій, види діяльності приваблюють студентів і будуть ефективними для формування та використання продуктивного педагогічного мислення майбутніми учителями гуманітарних дисциплін [5].

Викладач може сприяти формуванню мотивації використання продуктивного педагогічного мислення у майбутніх учителів гуманітарних дисциплін різними засобами. Одним із таких засобів є методи проблемно-розвивального навчання. Кожен метод містить сукупність прийомів і залежно від їх поєднання та розміщення найповніше виконує ту чи іншу функцію. Проте окремо взятими прийомами та методами неможливо сформувати і розвинути мотивацію, оскільки кожний метод вносить свій вклад в її розвиток.

Таким чином, можна зробити висновок, що формуванню продуктивного педагогічного мислення майбутнього вчителя гуманітарних дисциплін сприяють не лише фахові знання, а й знання психолого-педагогічних основ продуктивного педагогічного мислення: ролі мотивації, емоційного стану особистості, її творчих та професійних якостей, прийомів креативного та критичного мислення тощо. Тому педагогічними умовами його формування, на нашу думку, повинно стати забезпечення системної мотивації діяльності майбутнього вчителя гуманітарних дисциплін, використання продуктивних методів і форм підготовки фахівця та прогностичне структурування змісту і проведення оперативної корекції.

Нами було розроблено модель формування продуктивного педагогічного мислення майбутніх учителів гуманітарних дисциплін (рис. 1).

Визначальними елементами моделі, взаємодія яких впливає на формування продуктивного педагогічного мислення майбутнього вчителя гуманітарних дисциплін, є структура його продуктивного педагогічного мислення, її показники та критерії; педагогічні умови, етапи й засоби їх

реалізації (спецкурс “Формування продуктивного педагогічного мислення майбутніх учителів гуманітарних дисциплін”, система методів формування продуктивного педагогічного мислення; форми взаємодії викладача і студентів (продуктивна взаємодія та переживання ситуації успіху); принципи та ціль (мета) навчально-виховної діяльності і її корегування.

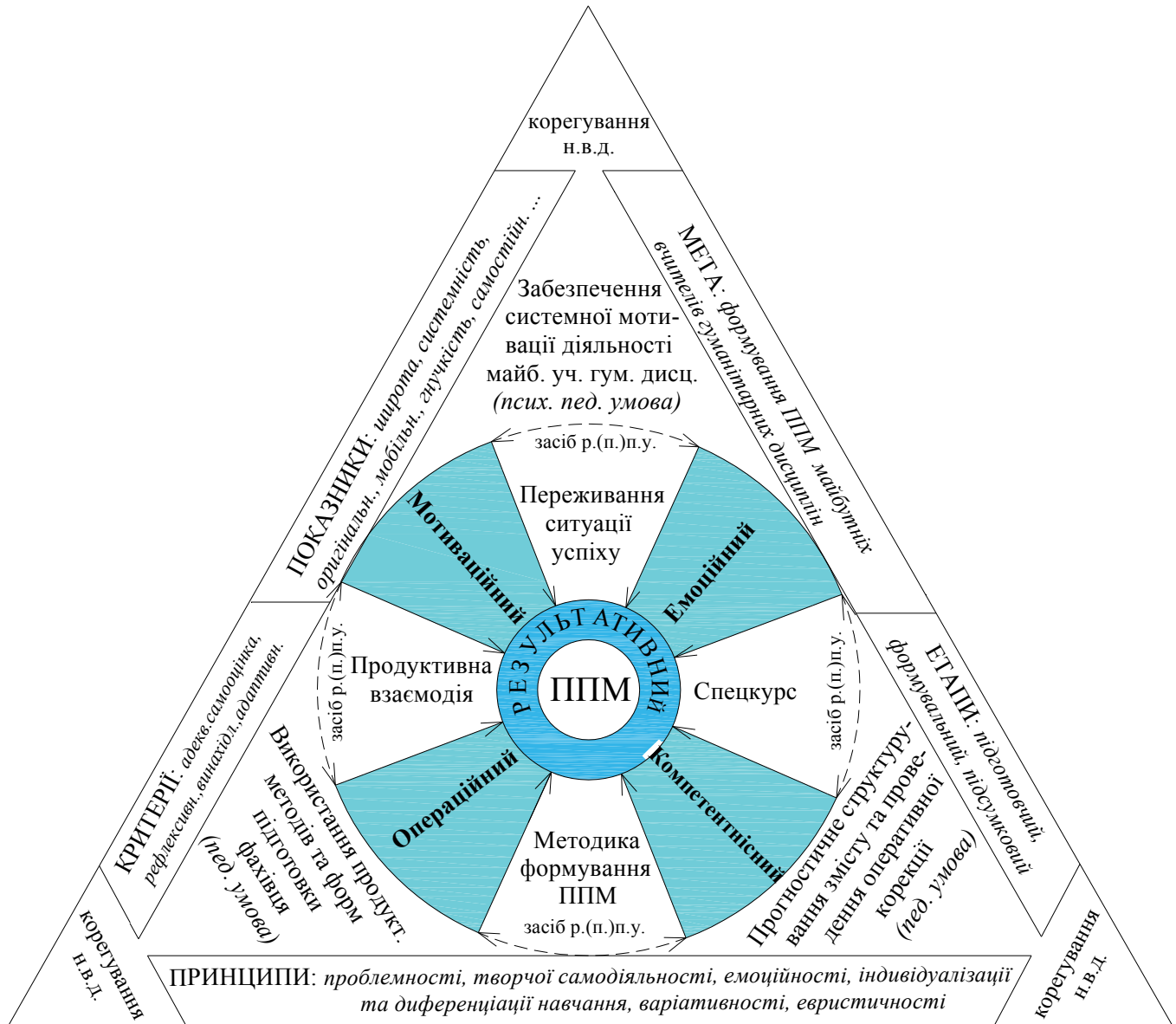

Рис. 1. Модель формування продуктивного педагогічного мислення вчителів гуманітарних дисциплін: ППМ – продуктивне педагогічне мислення; н. в. д. – навчально-виховна діяльність

З метою перевірки ефективності педагогічних умов, дієвості моделі та системи методів формування продуктивного педагогічного мислення майбутніх учителів гуманітарних дисциплін на базі гуманітарних факультетів

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопільського державного технічного університету імені Івана Пулюя та Тернопільського національного економічного університету здійснено дослідно-експериментальне дослідження.

Навчання у контрольній групі здійснювалось за традиційними методиками. Навчання в експериментальній групі було організовано відповідно до спеціально розробленої системи методів, поетапне впровадження якої забезпечувало наступність і сприяло поглибленню роботи на кожному етапі.

На констатувальному етапі дослідження нами впроваджувалась система методів, яка передбачала активізацію мотиваційного компонента майбутніх вчителів гуманітарних дисциплін до застосування продуктивного педагогічного мислення; ознайомлення студентів зі специфікою продуктивного педагогічного мислення.

Підбір змістового матеріалу здійснювався на основі новизни, проблемності, зорієнтованості підготовки студента на майбутню професійну діяльність і практичне спрямування знань. З цією метою до спецкурсу “Формування продуктивного педагогічного мислення в процесі підготовки майбутнього вчителя гуманітарних дисциплін” нами було розроблено спеціальні навчальні матеріали до семінарських занять. Так, вивчення тем “Психолого-педагогічні принципи формування продуктивного педагогічного мислення” та “Методи і прийоми формування продуктивного педагогічного мислення. Планування уроку” було доповнено розробленими видатковими матеріалами “Принципи та методи навчання у вищому навчальному закладі”, “Інтерактивні методи”, “Урок та методика його проведення”. Обговорення теми “Аудіювання, говоріння, читання і письмо як інструменти формування продуктивного педагогічного мислення” розширено темами для проведення дискусій на дану тему, видатковим матеріалом до перегляду фільму, автентичними текстами, переліком тем до написання творчих робіт та їх презентацією. Для лекційного заняття на тему “Мотивація формування продуктивного педагогічного мислення” студентам було запропоновано підготувати матеріал самостійно та подати його під час бінарної чи проблемної

лекції. Для індивідуальної роботи студентів було запропоновано перелік цікавих назв для індивідуальних і групових проектів.

Формувальний етап дослідження передбачав акумуляцію студентами передового педагогічного досвіду формування продуктивного педагогічного мислення у процесі викладання гуманітарних дисциплін шляхом ознайомлення студентів із інтерактивними методами і прийомами, ситуативним моделюванням та вирішенням проблемних завдань, із системою спеціальних вправ.

На даному етапі головною ланкою системи методів є спецкурс “Формування продуктивного педагогічного мислення майбутнього учителя гуманітарних дисциплін”, який передбачає вивчення загальних основ продуктивного педагогічного мислення, засвоєння специфіки та використання системи методів формування продуктивного педагогічного мислення під час вивчення гуманітарних дисциплін.

Для практичного застосування теоретичного матеріалу нами було розроблено методичний посібник з домашнього читання, призначений для майбутніх учителів гуманітарних дисциплін, де запропоновані вправи та завдання, націлені на максимальне використання мовного потенціалу тексту та на формування продуктивного педагогічного мислення.

Ми використовували колективні форми організації навчально-пізнавальної діяльності, оскільки вони забезпечують високий рівень вирішення комунікативних завдань, партнерський спосіб засвоєння інформації. Цікавими та необхідними були такі форми організації навчання: бінарна та проблемна лекція, лекція з попередньо запланованими помилками, семінар-дискусія, проблемний семінар, семінар-практикум, “круглий стіл” тощо. Тому доцільним є застосування таких форм роботи, які вимагають колективної співпраці, тобто такі інтерактивні методики, як “Взаємообмін завданнями”, “Діалог Сократа”, “Навчальна пара”, “Мозковий Штурм”, “Снігова грудка”, “Коло ідей”, “Спільний проект”, “Синтез ідей” та інші.

На підсумковому етапі передбачено залучення студентів до самостійної творчості, активізація змістового компонента професійного застосування продуктивного педагогічного мислення, а також його використання не лише при вивченні гуманітарних, але й інших дисциплін.

Одним із найскладніших завдань формування продуктивного педагогічного мислення є забезпечення належного контролю за виконанням творчих завдань. Під час здійснення контрольної-регулюючої складової організаційного процесу потрібно використовувати різноманітні форми контролю, як стандартизовані (тестовий контроль, усне опитування, письмова перевірка), так і нетрадиційні (різні завдання творчого характеру, контрольні картинки, самооцінювання, презентації, конкурси, вікторини, творчі звіти, олімпіади, творчі проекти, рольові та розвиваючі ігри).

Черговим кроком на підсумковому етапі впровадження системи методів стало створення студентами власних проблемних завдань, їх презентацій, колективного обговорення та вирішення.

Практичне застосування форм, методів і прийомів для формування та розвитку продуктивного педагогічного мислення здійснювалося під час семінарських занять спецкурсу та практичних занять із фахових дисциплін. Позитивними виявились такі аспекти: підвищився інтерес студентів до використання продуктивного педагогічного мислення, зросла обізнаність зі специфікою продуктивного педагогічного мислення та із професійною усталеністю викладача, покращилась атмосфера у групі – збільшилась співпраця між студентами.

Кількісні дані перевірки ефективності впровадженої системи методів формування продуктивного педагогічного мислення майбутніх учителів гуманітарних дисциплін, одержані у результаті аналізу контрольних зрізів, дозволили простежити динаміку розвитку у студентів структурних компонентів досліджуваної проблеми.

На основі психолого-педагогічних умов та моделі формування продуктивного педагогічного мислення нами було удосконалено критерії продуктивного педагогічного мислення майбутніх учителів гуманітарних

дисциплін. За С. Гончаренко, під критерієм ми розуміємо ознаку, що дає можливість виокремити найбільш суттєві аспекти продуктивної педагогічної діяльності і дати їм адекватну оцінку [2]. Основними критеріями продуктивного педагогічного мислення, на нашу думку, є: адекватна самооцінка, рефлексивність, сприйняття інновацій, винахідливість, адаптивність, вміння порівнювати, виділяти, аналізувати, співставляти, синтезувати, узагальнювати навчальні завдання та ситуації, передбачати результати своєї роботи, аналізувати власну продуктивну педагогічну діяльність, проникати у причинно-наслідкові зв'язки, самоконтроль.

А на основі показників, критеріїв, педагогічних умов і моделі формування продуктивного педагогічного мислення, тестування, анкетування, виконання різного типу творчих завдань нами було визначено рівні сформованості продуктивного педагогічного мислення майбутніх учителів гуманітарних дисциплін. Результати наведено у табл. 1 і 2.

Таблиця 1

Рівні сформованості продуктивного педагогічного мислення майбутніх учителів гуманітарних дисциплін за показниками, %

Показники ППМ	Рівні сформованості ППМ (підсумковий етап)					
	низький		середній		високий	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Широта	56,1	21,3	34,2	60,5	9,7	18,2
Системність	54,3	18,2	34,6	58,3	11,1	23,5
Глибина	50,7	18,6	37,1	54,9	12,2	26,5
Оригінальність	52,3	16,2	36,1	56,2	11,6	27,6
Мобільність	52,3	17,4	35,5	55,2	12,2	27,4
Гнучкість	52,3	16,3	34,8	54,9	12,9	28,8
Надійність	49,6	15,8	38	52,3	12,4	31,9
Незалежність	52,6	16,6	36,9	52,3	10,5	31,1
Швидкість	43,8	14,8	39,1	54,9	17,1	30,3
Самостійність	54,7	15,8	35,8	52,3	9,5	31,9
Вмотивованість	43,4	14,3	37,1	54,3	19,5	31,4
Прогресивність	52,3	14,3	36,3	56	11,4	29,7
Проникливість	52,5	14,9	36,4	54,5	11,1	30,6
Середнє арифметичне	51,3	16,5	36,3	55,2	12,4	28,3

Аналіз результатів свідчить, що на підсумковому етапі високого рівня сформованості продуктивного педагогічного мислення досягли 28,3 % студентів експериментальної групи (було 6,6 %) та 12,4 % контрольної групи (було 8,3 %); на середньому рівні знаходяться відповідно 36,3 % студентів у контрольній групі (було 31,2 %) і 55,2 % студентів у експериментальній групі (було 29,3 %); 51,3 % у контрольній групі (було 60,5 %) та 16,5 % студентів у експериментальній групі (було 64,1 %) мають низький рівень сформованості продуктивного педагогічного мислення.

Таблиця 2

Рівні сформованості продуктивного педагогічного мислення, %

Рівні ППМ	Констатувальний етап		Підсумковий етап	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Низький	64,1	60,5	16,5	51,3
Середній	29,3	31,2	55,2	36,3
Високий	6,6	8,3	28,3	12,4

Аналіз наведених даних дозволяє стверджувати, що підготовка студентів експериментальної групи здійснювалася ефективніше.

Середній показник (СП) рівня сформованості продуктивного педагогічного мислення у процесі вивчення гуманітарних дисциплін визначався за формулою [3]

$$СП = \frac{a + 4 \cdot b + 8 \cdot c}{100 \%},$$

де а, b, с – процентне відношення студентів, що знаходяться на низькому (1 бал), середньому (4 бали), високому (8 балів) рівнях сформованості продуктивного педагогічного мислення студентів.

На констатувальному етапі середній показник рівня сформованості продуктивного педагогічного мислення у майбутніх учителів гуманітарних дисциплін (СПк) у контрольній групі (КГ) становив 2,52 відповідно до підрахунків:

$$СПк(КГ) = \frac{60,5 + 4 \cdot 31,2 + 8 \cdot 8,3}{100 \%} = 2,52.$$

На підсумковому етапі середній показник рівня сформованості продуктивного педагогічного мислення у майбутніх учителів гуманітарних дисциплін (СПп) у контрольній групі (КГ) дорівнює 2,96 згідно з підрахунками:

$$СПп(КГ) = \frac{51,3 + 4 \cdot 36,3 + 8 \cdot 12,4}{100\%} = 2,96.$$

На констатувальному етапі середній показник рівня сформованості продуктивного педагогічного мислення у майбутніх учителів гуманітарних дисциплін (СПк) в експериментальній групі (ЕГ) становив 2,34 відповідно до підрахунків:

$$СПк(ЕГ) = \frac{64,1 + 4 \cdot 29,3 + 8 \cdot 6,6}{100\%} = 2,34.$$

На підсумковому етапі середній показник рівня сформованості продуктивного педагогічного мислення у майбутніх учителів гуманітарних дисциплін (СПп) в експериментальній групі (ЕГ) дорівнює 4,64 згідно з підрахунками:

$$СПп(ЕГ) = \frac{16,5 + 4 \cdot 55,2 + 8 \cdot 28,3}{100\%} = 4,64.$$

Динаміка сформованості рівня продуктивного педагогічного мислення у майбутніх учителів гуманітарних дисциплін відображена у діаграмі (див. рис. 2).

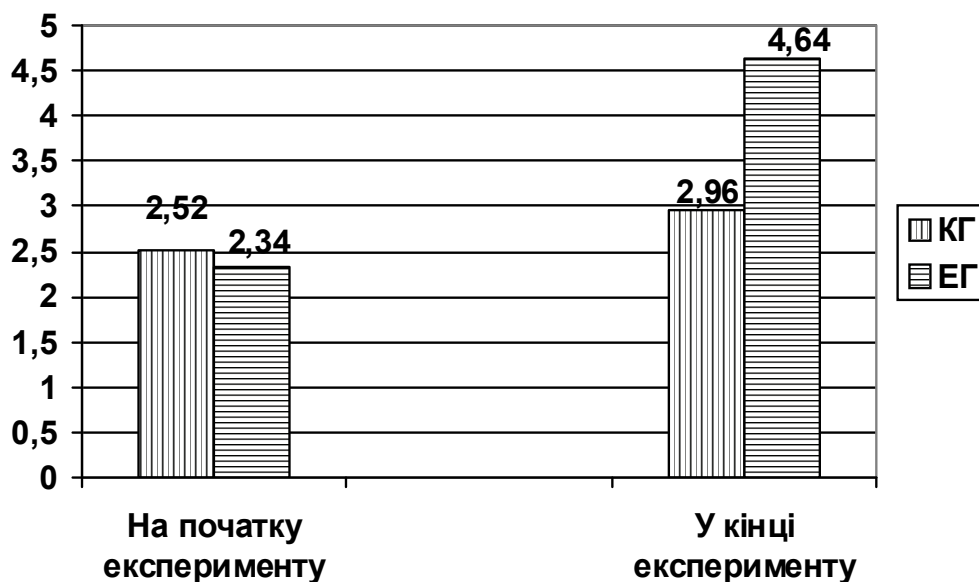

Рис. 2. Динаміка середнього показника сформованості продуктивного педагогічного мислення у майбутніх вчителів гуманітарних дисциплін

Аналіз результатів дослідження свідчить, що середній показник сформованості продуктивного педагогічного мислення у студентів контрольної групи зріс з 2,52 на констатувальному етапі дослідження до 2,96 на підсумковому етапі дослідження. Середній показник сформованості продуктивного педагогічного мислення у студентів експериментальної групи зріс з 2,34 на констатувальному етапі дослідження до 4,64 на підсумковому етапі дослідження.

Таким чином, порівняння одержаних кількісних показників доводить, що відмінності загального показника рівня сформованості продуктивного педагогічного мислення у студентів експериментальної та контрольної груп є суттєвими й зумовленими впливом впровадженої системи методів формування продуктивного педагогічного мислення студентів, що підтверджує її ефективність.

Отже, проведений аналіз наукових джерел і досліджень з проблеми сприятливих педагогічних умов формування продуктивного педагогічного мислення майбутніх учителів гуманітарних дисциплін та результати нашого дослідження свідчать про те, що ефективними умовами формування продуктивного педагогічного мислення є забезпечення системної мотивації діяльності майбутнього вчителя гуманітарних дисциплін, використання продуктивних методів та форм підготовки фахівця й прогностичне структурування змісту і проведення оперативної корекції.

На основі психолого-педагогічних умов та моделі формування продуктивного педагогічного мислення було здійснено удосконалення критеріїв та визначено рівні сформованості продуктивного педагогічного мислення майбутніх учителів гуманітарних дисциплін. Результативність здійсненого експериментального дослідження дозволяє констатувати, що формування продуктивного педагогічного мислення є ефективним за реалізації певних психолого-педагогічних умов, моделі та впровадженої системи методів.

Список використаної літератури

1. Вертгеймер, М. Продуктивное мышление / М. Вертгейм ; Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1987. – 336 с.
2. Гончаренко, С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Загвязинский, В. И. Творчество в управлении школой / В. И. Загвязинский, С. А. Гильманов – М. : Новая школа, 1996. – 147 с.
4. Калмыкова, З. И. Продуктивное мышление как основа обучаемости / З. И. Калмыкова. – М. : Педагогика, 1981. – 200 с.
5. Hurson, T. Think Better : An Innovator's Guide to Productive Thinking. – McGraw-Hill Professional, 2007. – P. 300.